

ՀԻՆ ԹՈՒՂԹԵՐ

ՄԻ ՀԱՄԱԶԱՅՆՈՒԹԵԱՆ ԱՌԹԻՒ

Ստորեւ բերում ենք Մ. Վարանդեանի մէկ յօդածը, որ նա, 1917 թ. յունիսին, գրել է «Հայրենիք»-ի համար եւ որ մնացել է անտիպ: Վարանդեանը դեռ այդ ժամանակ գործակցում էր Ազգ. Պատուիրակութեան եւ Պօղոս փաշա Նուպարի եռանդուն աջակիցներից մէկն էր: Յօդածը ուղարկելով «Հայրենիք»-ի խմբագրութեան՝ նա գրում էր. «Ընկերներ, կարող էք հրատարակել ներկայ յօդածը: Պատուիրակութիւնը արտօնած է ինձի: — Մ. Վ.»: Գրութեան քնագիրը գտնուում է Հ. Յ. Դ. Կենտր. Դիւանում. Գործ թիւ 1405: ԽՄԲ.

Գրեթէ այլեւս դադարիք չէ — եւ խտրական թերթերի մէջ եղան արդէն որոշ ակնարկներ — որ անցեալ տարի Փրանսիոյ, Անգլիոյ եւ Ռուսաստանի միջեւ կայացել է համաձայնութիւն՝ Թիւրքիան բաժնելու նպատակով:

Ռուսաստանը պահանջել է Պոլլան ու երեք զբաւած հայ վիլայէթները, Անգլիան՝ Միջագետքը, Փրանսիան՝ Սիւրիան, Կիլիկիան եւ միւս երեք հայ վիլայէթները (Սերաստիա, Սարբերդ եւ Դիարբեքը):

Այդ կարեւոր համաձայնութիւնը կնքելուց յետոյ, Հայկական Պատուիրակութիւնը, որի կարծիքը, բնականաբար, չեն հարցրել Հայաստանի բախտը որոշելու միջոցին, ամէն ճիշդ թափել է, որպէսզի գէթ Հայաստանի անջատուած մասերին տրւի լայն ինքնօրինութիւն: Նա շատ աշխատել է մասնաւորապէս ձեռք բերելու այդ ինքնօրինութիւնը Փրանսիայի կողմէն զբաւելիք Հայաստանի մէջ: Եւ նրա ճիշդերը պատկւել են աջողութեամբ: Փրանսիական կառավարութիւնը խոստացել է յարգել հայ ազգային տենչանքները, ստեղծել ինքնօրէն Հայաստան, որի մէջ պիտի մտնէին Սերաստիոյ, Սարբերդի, Դիարբեքի վիլայէթները, Կիլիկիան եւ նոյն իսկ Իսկենդերուն նուահանգիստը: Ինքնավար Հայաստան՝ Փրանսիայի հովանաւորութեան տակ:

Սակայն, այսօր կացութիւնը հիմնականապէս փոխւած է: Ռուսական յեղափոխութիւնը եւ Ամերիկայի թատերամուտը տակնուվր-

րա արին բոլոր եղած համաձայնությունները, բացի Լոնդոնի ծանոթ համաձայնությունից, որ արդելում է անջատ խաղաղութիւն:

Ինչպէս գիտէք, ուստի յեղափոխութեան առաջին յայտարարութիւնից մէկն եղած՝ «Ո՛չ մի անէֆսիոն»: Եւ արդէն իսկ ժամանակաւոր Կոտաւարութիւնը առաջարկել է Դաշնակիցներին վերաբնակ տեղի ունեցած համաձայնությունները: Ֆրանսիա եւ Անգլիա սուին իրենց համամտութիւնը: Նախարարապետ Ռիբո յայտարարեց հանդիսաւորապէս Խորհրդարանի մէջ, որ Ֆրանսիան նոյնպէս կը հրաժարուի անէֆսիոնից, բայց որ, այնուամենայնիւ, սրտի շարունակէ պահանջել Ալզաս - Լորէնը, քանի որ դա չի դիտուիր իբրեւ անէֆսիոն: Ռիբոի այդ վճռական եւ արի յայտարարութիւնը մահացու հարած տեղ ֆրանսիական coloniaux-ներին *) ակորժակներին...:

Դա մէկն է ուստի յեղափոխութեան բարերար հետեւանքներից...: Տարակոյս չկայ, որ coloniaux-ների այդ քիկը իր անսահման նւաճողական ակորժակներով — Մարոքի, Սիւրիայի եւ այլ վայրերի մէջ — շատ է միասել համաշխարհային խաղաղութեան դործին...: Եւ երբ այսօր ուստի յեղափոխականների մի մասը յայտարարում է, թէ ներկայ պատերազմը արդիւնք է բոլոր երկիրների իմպերիալիստական (նւաճողական) քաղաքականութեան, անտարակոյս, ճշմարտութեան մի մասնիկ կայ այդ յայտարարութեան մէջ: (Անուրանալի է, այնուամենայնիւ, որ պատերազմը շղթայագերծողը Գերմանիան էր, որ կը ձգտէր համաշխարհային հէթէմոնիի):

Դառնանք մեզի հետաքրքրող համաձայնութեան:

Միանգամայն հակառակ լինելով անէֆսիոնի, նոյն Ռուսաստանը, յանձին ժամանակաւոր Կոտաւարութեան, հրաժարուեց Կ. Պոլսից, հրաժարուեց եւ Մեծ Հայքի երեք վիլայէթներից: **)

Հետեւաբար, Անգլիան էլ կը հրաժարուի Միջագետքից, Ֆրանսիան՝ Սիւրիայից, Կիլիկիայից ու միւս երեք հայ վիլայէթներից:

1916-ի համաձայնությունը ոչնչանալով՝ Հայկական Պատերազմութիւնը կը վերադառնայ, բնականաբար, իր նախնական ծրագրին: Այն է՝ պահանջել որ ստեղծւի ինքնօրէն (autonome) Հայաստան — բաղկացած բոլոր վեց վիլայէթներից եւ Կիլիկիայից — պետութիւն-

*) Դեռ այսօր եւս Ֆրանսիոյ մէջ կայ բաւական գորտն կոտակցութիւն, որ կուգէ նոր գաղութներ նւաճել, մանաւանդ Սիւրիան: Մ. Վ.

**) Եւ Միլիւկովին հետաքրքիր արտաքին գործոց նախարարութիւնից, որովհետեւ նա կը պահանջէր եւ Պոլսը, եւ Էրզրումի վիլայէթը: Մ. Վ.

ներքի հովանաւորութեան տակ: Այդպէս է հայութեան ճշող մեծամասնութեան բաղձանքը:

Հրաժարել անէքսիոնից չի նշանակում սլահել Հայաստանը իր նախկին վիճակի մէջ: Բոլոր Դաշնակից պետութիւնները, մասնաւորապէս նոր Ռուսաստանն ու Ամերիկան, քանիցս արդէն չեղտեցին, որ ճնշած ազդութիւնները պէտք է ստանան իրաւունք՝ իրենց բախտը սեփական ձեռքով տնօրինելու: Ինչպէս նորերս շատ ճիշտ կերպով կը յայտարարէին եւրմար Բրանտինդ և Վանդերվելդ՝ «Հայաստանը իր դարաւոր լծից ազատելը չի նշանակեր annexer, այլ désannexer»:

Պարիզ, 25 Յունիս

Մ. ՎԱՐԱՆԴԵԱՆ

ԱՐՄԷՆ ԳԱՐՈՅԻ ՆԱՄԱԿԸ Յ. ԴԱԽԵԱՆԻՆ

Արմէն Գարօ Ամեմայն Հայոց Կաթողիկոսի եւ Հ. Յ. Դ. Բիւրքի յանձնարարութեամբ, 1917 թ. ապրիլին, Կովկասից մեկնեց Ամերիկա ի նպաստ հայկական դատի աշխատելու համար: Յովնան Դաւթեանը գտնուում էր ժընեւում, «Դրօշակ»-ի խմբագրատանը, ծանր հիւանդ վիճակում:

ԽՄԲ.

Պոստոն, 7 Օգոստ. 1917

Սիրելի Յովնան,

Պատրուիրադից մեկնելիս քեզ մի քանի տող դրեցի, բայց չգիտեմ տեղ հասաւ թէ չէ, փոստի վարչութիւնը այնքան անկանոն էր դարձել, որ նամակներն ու հեռագիրները ամիսներով մնում էին ընկած փոստատանը:

Այսօր 5 օր է որ տեղս հասաւ: Տեսնեցայ Արտաւազդին և Տամատեանին *) հետ: Երկուսով էլ շատ օգտակար եւ բեղմնաւոր դործունէութիւն են ունեցած այստեղ: Ի հարկէ, ես էլ կաշխատեմ այդ ուղղութեամբ շարունակել նրանց սկսածը:

Գալով իմ յատուկ միսիոնին, անշուշտ, Միքայէլից **) լսած կը լինէք: Իմ դօրծունէութիւնը պիտի սահմանափակւի միայն ամերիկեան շրջանակներում եւ պիտի աշխատեմ ճիշտ այն ուղղութեամբ

*) Արտաւազ Հանրեան եւ Միքայէլ Տամատեան, որոնք ազգային առաքելութեամբ, գտնուում էին Միացեալ Նահանգներում:

ԽՄԲ.

**) Մ. Վարանդեանից:

ԽՄԲ.

ինչ որ Փաշան արդէն ընդգրկել է քաղաքական այս փոփոխութիւններէց յետոյ, այսինքն՝ մեր դատի պաշտպանութեանը մէջ active կերպով շահագորդուել Ամերիկացոց. մանրամասնութիւնները Միքայէլից կ'իմանաս: Փաշան այստեղ գրած Յունիս 4 թւակիր նամակում շատ լաւ ընդգծած էր մեր բոնեւիք նոր դիրքը Ռուսական Յեղափոխութեան եւ Ամերիկայի միջամտութեամբ առաջ եկած նոր պայմաններում: Աւելի մանրամասնութեանց մէջ չեմ մտնում:

Այստեղ լսեցի, որ Միքայէլը մտադիր է Կովկաս վերադառնալ եւ այնտեղ մնալ. սա ի՞նչ խապար է: Մենք Կովկասում մտածում էինք դեռ նոր ուժեր եւս ուղարկել արտասահմանեան մեր պրոպագանդը ուժովցնելու եւ ահա մեր միակ մարդն էլ թողնում հեռանում է Փարիզից: Լաւ կը լինէր, որ Միքայէլը այդ մասին Կովկասի ընկերներու համաձայնութիւնը առնէր եւ յետոյ միայն տեղիցը շարժէր, որպէսզի անախորժ թիւրիմացութիւններ առաջ չգային: *)

Կովկասի ընկերներու ցանկութիւնն էր որ դուք այդ տեղից մի քիչ աւելի actif գործունէութիւն սկսէիք ընկերվարական զանազան հատւածներում, մեր դատի որոշ եւ պարզ ձեւակերպումը բոլորին համար ընդունելի դարձնէիք: Կովկասի բոլոր շրջաններու մէջ համոզւած են, որ եթէ մեր պրոպագանդը լաւ տաննէ, ներկայ պայմաններում մեր իդէալի minimum իրադրո՞ւմը կարող ենք ձեռք բերել, այսինքն՝ 6 վիլայէթները մի քիչ սրբազրւած սահմաններով եւ Կիլիկիայի մի մասը միացեալ մի ինքնավար Հայաստան է դառնալու բոլոր պետութիւններու պաշտպանութեանը տակ, բայց որովհետեւ հաւաքական պաշտպանութիւնը անդործնական է եւ, որ զլիսաւորն է, մեր քանդւած հայրենիքը պէտք ունի վերաշինութեան

*) Մ. վարանդեանը Կովկաս էր մեկնում իր անձնական ցանկութեամբ: Առիթից օգտելով՝ Ազգ. Պատւիրակութիւնն էլ նրան որոշ յանձնարարութիւններ էր արել: Այդ մասին իմֆը՝ Մ. վարանդեանը հետեւեալն է գրում Հ. Յ. Գ. Ամերիկայի կեմտր. Կոմիտէին, 1917 թ. օգոստոս 5-ին, ժընեւից. «Վազը պիտի մեկնեմ Պարիզ, այնտեղ մի շարք մնալուց յետոյ, պիտի երթամ Լոնդոն: Որոշւած է իմ Պետրոգրադ եւ Կովկաս երթալը... Մի քանի ամսէն գուցէ վերադառնամ: Այդպէս է Պատւիրակութեան քերթ ցանկութիւնը: Բայց քերես Կովկասեան գործերը եւ ընկերները պահեն ինձ: Ես պաշտօն ունեմ, ի միջի այլոց, ներկայացնելու Պատւիրակութիւնը համագային կոնգրէին, երէ այդպիսին տեղի ունենայ թիֆլիսում կամ Էջմիածնում: Գոհ եմ այն անասիման վստահութիւնից, որ տածում է դէպի ինձ Պատւիրակութիւնը: Եւ ես կաշխատեմ միշտ ի գործ դնել այդ վստահութիւնը յօգուտ մեր դատի »:

ու մի 20 - 25 տարեայ իրական պաշտպանութեան, մինչեւ որ հայ ժողովուրդը կարողանայ իւր իսկ սեփական ուժերով կառավարել այդ նոր ստեղծելիք պետութիւնը, անհրաժեշտ է որ մի որ եւ է մեծ պետութեան յանձնել Հայաստանի վերաշինութիւնը եւ կազմակերպումը: Իսկ թէ ո՞րն է լինելու այդ իսկական պաշտպան պետութիւնը, դրա մասին մեր մէջ երկու կարծիք չկայ. Կովկասում էլ լուրջ հոսանքները համակարծիք են Փաշայի նոր մտքին, որը առանց նրանից լուր ունենալու մենք էլ էինք մտածում: *)

Անշուշտ, Դաշնակիցներու մէջ այս հարցի նկատմամբ կան դաշնադան ցանկութիւններ եւ իրար հակասող ուղղութիւններ: Մեզ կը մնայ այնպէս տանել մեր դործունէութիւնը եւ պրոպագանդի դործը, որ մեզ համար ամենից աւելի ցանկալի combinaison-ը յաջողի: Եւ ինձ թւում է, որ դէպքերի ներկայ դասաւորութիւնը պիտի ստեղծէ մի դրութիւն, որը հնարաւորութիւն պիտի տայ մեր նախընտրած combinaison-ի յաջողութեանը: Թէեւ առ այժմ բաւական դժուար է երեւում արտաբուստ:

Կովկասի մասին տալիք լուրերս արդէն ուշացած են. Թիֆլիսից հեռացել եմ Ապրիլի 6-ին: Այն ատենեայ դրութիւնը լաւ կարելի էր հաշուել, բայց մտահոգիչ նշաններ երեւում էին: Թուրքերու զինումը մէկ կողմից, իսկ վրացոց սեփարատիստական շարժումն էլ միւս կողմից մերոնց դրել էին երկու կրակի մէջ: Եւ կեանքի ironie-ն այնտեղ էր բերէ մեզ, որ մեր ընկերները հրաժարւում էին, կամ, աւելի ճիշտը ըսած, աշխատում էին զանազան սոֆիզմներով մեր «sociologue»-ներու կազմած 1907 թւի ծրագրին մէջ յիշւած Կովկասեան Փեղերալիզմը չեղեալ նկատել՝ գտնելով, որ այդ զւիցերական Փէդէրալիզմը անգործադրելի է մեր իրականութեան մէջ եւ նոյն իսկ վնասակար 1,800,000 հայութեան շահերուն: **)

Միխիթարական լուր մը ունեմ տալու գրաւած վայրերու մասին: Շնորհիւ յեղափոխութեանը մեզ յաջողեց հին վարչութիւնը քշել տալ երկրից եւ նրա տեղը նորը հաստատել: Տաճկահայաստանի

*) Խօսքը ամերիկեան հոգատարութեան մասին է:

ԽՄԲ.

**) «Զւիցերական ֆեդերալիզմը», այսինքն՝ Կովկասը մանր կանտոնների բաժանելու ծրագիրը: Դաշնակցութեան ղեկավարութեան մէջ երկիւղ էր յայտնուում, թէ մանր միաւորների մէջ հայութիւնը կարող է գոհ գնալ իսլամ եւ վրացի մեծամասնութեան: Աւելի նպատակայարմար էր համարւում սահմանների վերաբաժանումով ազգային շրջանների ստեղծումը:

ԽՄԲ.

զրաւած մասին ընդհանուր կառավարիչ նշանակւեց զենեքալ Աւերիանով (մի բարեմիտ ոռււս), իսկ նրա քաղաքական գործերուն օգնական Տոքթ. Զաւրիեւ՝ տալով նրանց կատարեալ ազատութիւն երկրի վարչութիւնը զնելու նոր հիմքերու վրա: Եւ այս բոլորը ժամանակաւոր բնոյթ մ'ունի, սպասելով Հայաստանի բախտի որոշմանը հաշտութեան կոնդրէէն: Երկրի վերաշինութեան գործն էլ նրանց յանձնեցաւ:

Առ այժմ այսքան: Սպասում եմ ձեր լուրերուն: Առ այժմ կը մնամ Պոստոն, այստեղի մեր գաղութին հետ մի քիչ ծանօթանալու համար, բայց հաւանական է, որ կը հաստատուեմ Նիւ - Եորքում, ուր են գտնուում իմ ծանօթները:

(Յետոյ՝ տասը տող անձնական խնդիրներ. կը հարցնէ կնոջ եւ զաւակի վիճակի մասին):

Բարեւիր իմ կողմից Աւօին, Անտոնին եւ Լեւոնին: *)

Համբոյրներով՝ ԳԱՐՕ

Դիւան Հ. Յ. Դաշնակցութեան

Թղթածրար, Թիւ 1405

ՌՈՍՏՈՄԻ ՆԱՄԱԿԸ Հ. Յ. Դ. ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԿԵՆՏՐ. ԿՈՄԻՏԵՅԻՆ

1917 թ. աշնանը եւ ձմեռը Ռոստոմը գտնուում էր Պետրոգրադում եւ Ստոկհոլմում: Այս վերջին քաղաքում պիտի գումարէր ընկերվարական Միջազգայինի համագումարը եւ Ռոստոմը Հ. Յ. Դաշնակցութեան կողմից գնացել էր մասնակցելու համագումարին եւ հայկական պահանջները ներկայացնելու: ԽՄԲ.

2/XII, 1917, Ստոկհոլմ

Սիրելի ընկերներ,

Երէկ ուղարկեցի ձեզ «Հայրենիք»-ի հասցէով մի օրինակ «Un avant-projet du programme de Paix», հրատարակած Համադումարի կազմակերպիչ կոմիտէի կողմից: Ես արդէն ձեզ առաջանից յայտնել էի, եւ դուք էլ կը տեսնէք, որ չէզոք երկիրների պատերազմների ժողովը պահանջել է Հայաստանի համար Indépendance et rétablissement territorial de l'Arménie Turque avec garantie

*) Աւետիք Խաւակեան, Տիար Անտոն եւ Լեւոն Ներսիս:

ԽՄԲ.

de développement économique. *) «Rétablissement territorial» ասելով պէտք է հասկանալ հեռացումը հայկական գաւառներից այն մահմետականների, որոնց տեղաւորել են քաղաքական նպատակով, իսկ *garantie de développement économique*-ը նշանակում է ելք դէպի ծովը: Նոյն պահանջը դրւած է եւ Լեհաստանի համար:

Մանիֆէստին կցւած *Mémoire explicatif*-ի մէջ ընդունում են (4, 29) «qu'il est impossible humainement d'attendre d'eux (հայերից) qu'ils retournent sous le joug». **) անհրաժեշտ եւ ստիպողական են համարում մեր հարցի լուծումը, բայց դժւարին:

Դժւարութիւնները երկու տեսակի են, նրանց կարծիքով այսպէս ասած՝ ներքին եւ արտաքին. ներքին դժւարութիւններին են վերաբերում հայերի սակաւ թիւը՝ այսքան կոտորածներից յետոյ, եւ այն հարցը, թէ ինչպէս պիտի կառավարեն մահմետական տարրերը: Հարկ եղած բացատրութիւնները տւի թւի մասին, աւելացնելով, որ մի կողմը թողած թիւը քական տիրապետութեան տակ այժմս գտնուող հայերին, միայն թիւը քիւրդից դուրս հաստատւած հայերը կարող են լեցնել Հայաստանը, եթէ սա ազատ հռչակի: Գալով կառավարելու եղանակին՝ դրա վրա կանգ չառայ առանձնապէս. գուցէ մեկնելուցս առաջ զբաւոր բացատրութիւն ներկայացնեմ. այնտեղ կը չեչտեմ մեր մէջ ընդունւած լայն ապակենտրոնացման սկզբունքների վրա, որ չափազանց կը դիւրացնէ երկիրը կառավարելու դժուրը:

Աւելի լուրջ են նկատուում արտաքին դժւարութիւնները, որ նրանց համոզումով պիտի բխին Գերմանիայից: Նրեա 22 պարզ առւած է, որ Գերմանիան հակառակ կը լինի թիւրքիայի բաժանման, որովհետեւ հաշտութեան համար անհրաժեշտ պէտք է լինեն փոխադարձ զիջումներ, ուստի մեր գաղաւթը կարող է տուժել: Սա այնպիսի խնդիր է, որ միայն դէպքերից, ապագայի անցուդարձից է կախւած:

Թէեւ, գուցէ, մօտ ապագայում Գերմանիայի դիրքը պարզի: Եթէ զինադադարի, կամ անջատ հաշտութեան խնդիրը առաջ դայ, եթէ Լենինը եւ Գերմ. կանցլերը իրարու դան, եթէ ոչ ամբողջ Հայաստանի, գէթ գրաււած վայրերի խնդիրը անհրաժեշտօրէն կը դրուի: Տեսակէտները երկու կը լինեն՝ գէնքի իրաւունք եւ ինքնորոշման սկզբունք: Գերմանիան կը պահանջէ՝ արդեօք, որ գրաււած վայրե-

*) Տակաւայաստանի անկախութիւն եւ հողային վերականգնում՝ տնտեսական արգացման երաշխաւորութիւնը: ԽՄԲ.

**) Որ մարդկօրէն անհնար է սպասել նրանցից, որ վերադառնան լծի տակ:

րը վերադարձեն թիւրքիային: Բարեբախտաբար, Ռուս. Լեհաստանի խնդիրը կայ. ինչպէս Գերմ. ղէնքով նւաճւած Լեհաստանը ստանում է անկախութիւն, այնպէս էլ ուսաների ղէնքով նւաճւած Հայաստանը պէտք է ստանայ անկախութիւն: Մեր պահանջը աւելի իրաւացի է, քանի որ Վասպուրականը աղատւել է հայերի ապստամբական ուժերով. Վանը՝ արդէն աղատւած՝ դրւել է Ռուսաստանի հովանաւորութեան տակ: Եթէ խնդիրը դալու լինի ինքնորոշման սկզբունքին, ժողովրդական քէտրկութեան, — հայ ժողովուրդը վաղուց իր քէտները տւել է անհամար դիակներով:

Զինադադարի խնդիրը ո՞ւր պէտք է տանի մեզ վերջ ի վերջոյ: Շւարած եմ մնացել: Հոսանքը մեզ քշում է, եւ դեռ քշելու է, աշխատենք՝ ժայռերի չղարնւել: Մի քանի օրից յետոյ, փորձելու եմ անցնել Ռուսաստան, բայց չգիտեմ՝ սխիտ կարողանամ կովկաս ընձ ձգել:

Զեր՝ ՌՈՍՏՈՄ

